

DOI: <https://doi.org/10.4467/25439561KSR.25.005.22291>ANNA KOŚCIOLEK <http://orcid.org/0000-0001-8133-0965>Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w ToruniuANDRZEJ MURAWJOW I PRZEDSTAWICIELE
RUCHU OKSFORDZKIEGO
(W ŚWIETLE *LISTU O ANGLII*)ANDREI MURAVYOV AND REPRESENTATIVES
OF THE OXFORD MOVEMENT
(IN LIGHT OF THE *LETTER ABOUT ENGLAND*)

Streszczenie

W artykule, na podstawie *Listu o Anglii*, będącego pokłosiem podróży Andrzeja Murawjowa do Wielkiej Brytanii w roku 1845, podjęto próbę przedstawienia stosunku autora do przedstawicieli ruchu oksfordzkiego. Spotkania Rosjanina z traktarianami miały charakter prywatny, stanowią jednak ważną część historii związków prawosławno-anglikańskich w XIX wieku. Murawjow doceniał dążenia członków ruchu oksfordzkiego do powrotu do zasad Kościoła pierwotnego oraz otwarcie na prawosławie, szczególnie u Williama Palmera. Ze względu na swój stosunek do katolicyzmu rosyjski pisarz nie popierał postawy tych członków ruchu, którzy zdecydowali się na przejście do Kościoła rzymskokatolickiego.

Abstract

In the article, based on *Letter about England*, which was written following Andrei Muravyov's journey to Great Britain in 1845, an attempt is made to present the author's attitude towards the representatives of the Oxford Movement. The Russian's meetings with the Tractarians were private, but they form an important part of the history of Orthodox-Anglican

relations in the 19th century. Muravyov appreciated the Oxford Movement members' efforts to return to the principles of the early Church and their openness to Orthodoxy, particularly in the case of William Palmer. Due to his views on Catholicism, however, the Russian writer did not support those members of the movement who decided to convert to the Roman Catholic Church.

Słowa kluczowe: Murawjow, ruch oksfordzki, *List o Anglii*, Londyn, Palmer
 Keywords: Muravyov, Oxford Movement, *Letter about England*, London, Palmer

W *Liście o Anglii* (*Письмо об Англии*), wchodzącym w skład *Dodatków do „Listów rzymskich”* (*Прибавления к „Римским письмам”*)¹, skierowanych do ówczesnego metropolity moskiewskiego i kołomeńskiego Filareta (Drozdowa), autor opisał swoje wrażenia z podróży do Wielkiej Brytanii, jaką odbył w 1845 roku. Pisarz odwiedził wówczas Londyn oraz Oksford. Stolicę Anglii nazwał nową Wenecją, właścicielką już nie mórz, ale oceanów, a Tamizę jej Wielkim Kanałem (D 170) i królewską rzeką (D 171). Zauważał, że między wspaniałymi mostami, łączącymi olbrzymie, dwumilionowe miasto, unosiły się dymy i sunęły niezliczone parowce, nieustannie cumujące i odpływające. Wyznawał, że można dostać zawrotu głowy, gdy obserwuje się ten ciągły ruch nigdy niesłabnącego tłumy, który porusza się we wszystkich kierunkach (D 171). Podkreślał ogrom miasta, a równocześnie kondycję jednostki, zagubionej, mało znaczącej w porównaniu z tym, co zostało stworzone przez człowieka (D 166).

Murawjow zwiedził między innymi Opactwo Westminsterskie (D 169–170), Windsor (D 170). Wspominał o Tower (D 172), dzielnicy City (D 173–174), katedrze św. Pawła (D 172), Hyde Parku (D 191). Polecał zwiedzanie Muzeum Brytyjskiego, gdzie podziwiał nie tylko egipskie i greckie artefakty, ale i szczątki prehistorycznych gadów. Osobom zainteresowanym współczesną mu fauną rekomendował spacer do londyńskiego zoo (D 175).

List o Anglii zawiera jednak przede wszystkim rozważania na temat specyfiki Kościoła anglikańskiego zarówno w aspekcie diachronicznym, jak i synchronicznym. Murawjow zwrócił uwagę na społeczno-polityczne przyczyny odejścia Anglii od Kościoła rzymskokatolickiego oraz zaprezentował współczesny mu ruch oksfordzki, dążący do odnowienia anglikanizmu na zasadach wczesnochrześcijańskich. Relacje działaczy tego nurtu z wyznawcami prawosławia wyznaczyły nowy etap w rozwoju stosunków anglikańsko-prawosławnych, który w dużej mierze

¹ А. Муравьев, *Прибавления к „Римским письмам”*, Санкт-Петербург, Типография III отд. соб. Е. И. В. канцелярии, 1847, s. 172. Odwołania do tej pracy opatrzone zostaną skrótem D i numerem strony.

zdefiniował późniejsze interakcje między tymi Kościołami². W artykule podjęto próbę analizy i krytycznej oceny refleksji oraz wrażeń Andrzeja Murawjowa po spotkaniach z przedstawicielami traktarianizmu w Anglii, ze szczególnym uwzględnieniem jego relacji z Williamem Palmerem (1811–1879).

Za początek ruchu uznawany jest 14 lipca 1833 roku, kiedy to w oksfordzkim kościele uniwersyteckim St. Mary John Keble, profesor poetyki, wygłosił słynne kazanie o „narodowej apostazji”. Tym terminem określił zniesienie przez rząd 10 biskupstw irlandzkich³. Ruch oksfordzki został zapoczątkowany przez wykładowców Uniwersytetu Oksfordzkiego krytykujących propozycje zreformowania w duchu liberalnym państwa, Kościoła anglikańskiego oraz uniwersytetów. Protestowano w szczególności przeciwko osłabieniu znaczenia Kościoła w życiu społecznym i politycznym, polityce zwierzchności parlamentu wobec niego, sekularyzacji Uniwersytetu Oksfordzkiego, emancypacji różnowierców w Anglii.

Nazwa ruchu pochodzi od Uniwersytetu Oksfordzkiego, gdzie pracowali wszyscy jego przywódcy: John Keble (1792–1886), Edward Bouverie Pusey (1800–1882) oraz John Henry Newman (1801–1890). Ponieważ ten ostatni w 1845 roku przeszedł do Kościoła katolickiego, niektórzy badacze datę jego konwersji uznają za zakończenie działalności ugrupowania⁴.

W literaturze poświęconej temu kierunkowi znaleźć można też inne jego nazwy: traktarianizm (lub ruch traktariański), puzeizm i anglokatolicyzm. Nazwa „traktarianizm” pochodzi od *Traktatów na dzisiejsze czasy (Tracts for the Times)*, serii 90 dzieł teologicznych opublikowanych w latach 1833–1841, w których uczestnicy ruchu prezentowali swoje stanowisko ideowe w kwestiach religijnych, społecznych i politycznych. Z kolei określenie puzeizm (lub puzeizm) powstało od nazwiska jednego z przywódców – Puseya. Początkowo miało charakter pejoratywny, używali go bowiem głównie przeciwnicy tego kierunku. Termin zaś anglokatolicyzm⁵ związany był z zasadniczym postulatem ideowym traktarianizmu: przywróceniem w Kościele anglikańskim i w państwie katolickich koncepcji religijnych oraz politycznych⁶.

---

² Zob. Н. Поляков, О. Михельсон, *Развитие англикано-православного диалога в XIX в. в оценке зарубежной историографии*, „Bylye Gody” 2019, vol. 54, is. 4, ss. 1566–1567.

³ Zob. P. Musiewicz, *Ruch oksfordzki (1833–1845). Historia ruchu oksfordzkiego na tle nowożytnych relacji Państwo–Kościół w Anglii*, Kraków, WAM, 2015, s. 153–155. O genezie tego ruchu oraz jego założeniach zob. także: idem, *Krótką historią ruchu oksfordzkiego (1833–1845): o kontrowersjach traktariańskich oraz ich kontekście politycznym i religijnym*, „Politeja” 2011, nr 15, ss. 505–534.

⁴ Zob. P. Musiewicz, *Ruch...*, op. cit., ss. 11–12, 253–254.

⁵ Współcześnie zwolennicy tych postulatów nazywani są „anglokatolikami”. Termin „traktarianie” stosowany jest raczej dla przywódców i uczestników dziewiętnastowiecznego ruchu oksfordzkiego. „Anglokatolicyzm” zdaje się mieć znaczenie szersze niż „ruch oksfordzki” (zob. P. Musiewicz, *Ruch...*, op. cit., przypis nr 6, ss. 10–11).

⁶ Ibidem, ss. 9–10.

Przedstawiciele ruchu oksfordzkiego domagali się odnowienia autorytetu Kościoła, docenienia roli episkopatu oraz sakramentów, a także częściowego powrotu do zasad doktrynalnych i liturgicznych sprzed reformacji, a nawet do Kościoła pierwszych wieków. Zależało im na odrodzeniu i pogłębieniu życia religijnego wiernych⁷.

W swoim *Liście o Anglii* Murawjow pisał, że trudno definitywnie określić czas i okoliczności pojawienia się w Kościele anglikańskim nowego kierunku, nazywanego puzeizmem. Ten termin, jego zdaniem, był niewłaściwy, gdyż, jak podkreślał, nie dotyczył sekty⁸, ale trendu myślowego, który powoli rozprzestrzenił się w Anglii.

Jednak w późniejszej pracy pt. *Znajomość z poetami rosyjskimi (Знакомство с русскими поэтами)* sam użył terminu sekta w odniesieniu do tego ruchu⁹. W zamieszczonym w *Listach o prawosławiu (Письма о православии)* tekście pt. *Wyznanie wiary Palmera (Исповедание веры Пальмера)*, który powstał jako reakcja po lekturze w 1858 roku artykułu teologa, w którym ten wyjaśniał powody swojej konwersji do Kościoła rzymskokatolickiego, Murawjow posługiwał się określeniem „puzeizm”¹⁰, choć wcześniej uważał je za niewłaściwe. Wydaje się, że mogły mieć na to wpływ przejścia na katolicyzm członków ruchu oksfordzkiego. Pusey pozostał wierny ideom tego ruchu. W czasie swojej wizyty w Oksfordzie Murawjowowi nie udało się z nim zobaczyć, ponieważ w tym czasie przebywał on na uniwersytecie w Cambridge (D 192). Za wyraz Opatrzności Bożej pisarz uznał, że do utworzenia nazwy ruchu nie posłużyło nazwisko Newman (D 194). Użycie terminu „puzeizm” mogło więc wynikać z chęci podkreślenia znaczenia Puseya jako przywódcy i ideologa traktarianizmu, który pozostał wierny jego założeniom.

Powstanie ruchu oksfordzkiego rosyjski teolog wiązał z ogólnoeuropejską tendencją odnowy religijnej, jaka pojawiła się po wstrząsach społecznych, „które pokazały palec Boży niewierzącym” (D 182). To, że ruch odnowy Kościoła anglikańskiego narodził się właśnie na Uniwersytecie Oksfordzkim autor wyjaśniał w dwojaki sposób. Po pierwsze, odosobnienie Oksfordu bardziej mu sprzyjało niż wielkomiejski zgiełk Londynu, zdominowanego przez działalność handlową i polityczną. Drugą przyczyną miała charakter historyczno-organizacyjny. Uniwersytet, podkreślał Murawjow, składał się z kolegów, które niegdyś były klasztorami¹¹.

⁷ Zob. P. Kantyka, *Anglikanizm i odrodzenie katolicyzmu na tle sytuacji religijnej w XIX-wiecznej Anglii*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2016, nr 13, s. 93.

⁸ [...] „это не какая-то секта, резко отделяющая своих членов от прочей массы, как обыкновенно бывает в расколах” (D, 193).

⁹ Zob. A. Муравьев, *Знакомство с русскими поэтами*, Киев, Тип. И. и А. Давиденко, 1871, s. 31.

¹⁰ Zob. idem, *Письма о православии*, Киев, Тип. И. и А. Давиденко, 1871, s. 126.

¹¹ Zob. P. Musiewicz, *Anglikański Oksford (XVI–XIX wiek): narodziny i upadek idei uniwersytetu konfesyjnego*, [w:] <https://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=388> [dostęp: 21.08.2024].

Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku prawo do studiowania na uniwersytecie w Oksfordzie mieli wyłącznie członkowie Kościoła anglikańskiego. Do obowiązków studentów należało uczestniczenie w nabożeństwach w kaplicach przy kolegiach. Wykładowcami zaś mogli zostać tylko duchowni anglikańscy, którzy wybrali życie w celibacie¹². Dlatego rosyjski pisarz nazwał ich pół mnichami. Zwracał uwagę, że w swoich badaniach zajmowali się oni tematami historycznymi i teologicznymi, bronili Tradycji. Z tego względu Rosjanin nie był zdziwiony, że to właśnie oni podjęli próbę odnowy Kościoła anglikańskiego (D 182–184).

Z ruchem oksfordzkim Murawjow zetknął się jeszcze w swojej ojczyźnie dzięki Williamowi Palmerowi (1811–1879), który w latach czterdziestych XIX wieku odbył dwie podróże do Rosji (lata 1840–1841 i 1842–1843)¹³. Diakon, w myśl swojej teorii gałęzi, uznawał katolicyzm, anglikanizm i prawosławie za gałęzie jednego, świętego, powszechnego Kościoła apostołskiego¹⁴. Chciał przekonać prawosławnych hierarchów, że pomiędzy Kościołem anglikańskim a ortodoksyjnym nie ma istotnych różnic doktrynalnych, a co za tym idzie ich zjednoczenie jest możliwe. Palmer, choć nie reprezentował oficjalnie Kościoła anglikańskiego, został życzliwie przyjęty w Rosji przez wiele wysoko postawionych osób, w tym przez metropolitę moskiewskiego Filareta¹⁵, którego uważał za największego rosyjskiego teologa swoich czasów, oberprokuratora Świętobliwego Synodu Mikołaja Protasowa oraz jego sekretarza, czyli Andrzeja Murawjowa. Prawosławni hierarchowie okazali się jednak o wiele mniej od angielskiego diakona przekonani o możliwości jedności Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego z Kościołem anglikańskim. Pokłosem pierwszej wyprawy Palmera do Rosji były *Uwagi po odwiedzeniu Cerkwi rosyjskiej w latach 1840–1841 (Notes of a visit to the Russian Church in the years 1840–1841)*¹⁶, do publikacji przygotowane przez Newmana i wydane dopiero po śmierci autora w 1882 roku.

¹² Zob. P. Musiewicz, *Ruch...*, op. cit., s. 132.

¹³ Na temat podróży Palmera do Rosji zob. Н. Поляков, О. Михельсон, *Развитие...*, op. cit., ss. 1567–1568; С. Очканов, *Визит англиканского богослова Уильяма Палмера в Россию и богословские беседы с русскими церковными деятелями в 1840–1841 годах*, „Вопросы теологии” 2023, t. 5, nr 2, ss. 302–313; Н. Сухова, *У. Палмер в России*, „Филаретовский альманах” 2010, nr 6, ss. 92–97.

¹⁴ Zob. A. Popińska-Pindyć, *Ekumeniczna misja Williama Palmera do Rosji w świetle jego „Uwag po odwiedzeniu Cerkwi Rosyjskiej w latach 1840–1841”*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2019, t. XV, s. 246.

¹⁵ O jego roli w dialogu anglikańsko-prawosławnym zob. И. Смирнова, *Митрополит Филарет и англикано-православный диалог: к истории межконфессиональных связей*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2015, nr 6/2, ss. 27–39; Е. Лютко, *Святитель Филарет Московский и Англиканская Церковь (1810–1860-е гг.)*, „Филаретовский альманах” 2016, № 12, ss. 33–47.

¹⁶ Zob. A. Popińska-Pindyć, *Ekumeniczna...*, op. cit., ss. 241–262.

Po powrocie do Anglii Palmer kontynuował swoje zainteresowania historią rosyjskiego prawosławia. Po raz trzeci pojawił się w Rosji w roku 1851 w drodze powrotnej z Konstantynopola. Z Murawjowem spotkał się w klasztorze Świętogórskim nad brzegiem Dońca, w sierpniu 1851 roku¹⁷. W 1855 roku, niezadowolony z protestanckiego charakteru Kościoła anglikańskiego, przeszedł na katolicyzm. Murawjow nieprzychylnie ocenił jego konwersję. Jego zdaniem duchowny „nieświadomie rzucił się w objęcia Kościoła rzymskiego”¹⁸. Ostatnie dwie dekady życia Palmer pracował nad wielotomowym dziełem poświęconym historii patriarchy Nikona i rozłamu w Kościele rosyjskim¹⁹.

Murawjow uważał anglikańskiego diakona za jednego z najbardziej gorliwych działaczy ruchu oksfordzkiego. Chociaż, jak sam pisał w *Liście o Anglii*, jego wizyta w imperium carów nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, ponieważ Kościół prawosławny nie mógł uznać prywatnie przybyłego duchownego za oficjalnego reprezentanta całego anglikanizmu, to jednak jego działalność okazała się znacząca z perspektywy Kościoła anglikańskiego. Przyczynił się bowiem do zaprezentowania go prawosławnym, pomagając im odróżnić anglikanizm od protestantyzmu, a jednocześnie zaznajomił swoich rodaków z doktryną prawosławia (D 184–186).

Właśnie z Palmerem Murawjow z Londynu udał się do Oksfordu. W mieszkaniu diakona znajdowały się ikony oraz biblioteczka z rosyjskimi i słowiańskimi książkami, dlatego pisarz poczuł się, jakby znalazł się w celi klasztornej w jakimś rosyjskim monasterze. Mężczyźni długo rozmawiali, zapewne o kwestiach religijnych. Kiedy Rosjanin miał już udać się na spoczynek, diakon wręczył mu słowiański modlitewnik. Murawjow, poruszony gestem interlokutora, zaproponował wspólne odmówienie modlitwy. Palmer jednak uprzejmie odmówił, motywując swoją decyzję szacunkiem dla zasad obowiązujących w Kościele prawosławnym, który zabraniał wiernym uczestnictwa we wspólnej modlitwie z osobami uznawanymi za heretyków. Nie chciał bowiem, aby Murawjow naruszał zasady swojej religii. Objął go przyjaźnie. Wzruszenie spowodowało, że łzy napłynęły im do oczu (D 188).

Anglikański diakon wykazał się dużym wyczuciem i postawą ekumeniczną. Takiego serdecznego, otwartego przyjęcia Murawjow doświadczył również następnego dnia, kiedy Palmer zaprosił na śniadanie kilku swoich kolegów (D 189). Podano wówczas postny posiłek, z okazji postu św. Piotra i Pawła. Rosjanin docenił, że w celu uczczenia go jako gościa przestrzegano prawosławnego postu (D 191).

Razem z Palmerem Murawjow odwiedził Newmana, uważanego powszechnie za lidera ruchu oksfordzkiego. Mieszkał on wówczas, jak pisał autor *Listu o Anglii*,

¹⁷ Zob. А. Муравьев, *Исповедание веры Пальмера*, [w:] А. Муравьев, *Письма...*, op. cit., s. 119.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zob. Н. Поляков, О. Михельсон, *Развитие...*, op. cit., s. 1568.

w odosobnieniu pięć wiorst od Oksfordu, w małej wiosce Littlemore, w której za własne środki zbudował kościół. Po przybyciu na miejsce mężczyźni zastali Newmana uczestniczącego w nieszpiorach. Następnie udali się wspólnie do jego skromnego mieszkania. Jak wspominał Murawjow, gospodarz sprawiał wrażenie niezbyt zadowolonego z ich wizyty. Przeważnie milczał lub tylko zdawkowo odpowiadał na pytania. Z tego względu Rosjanin postanowił nie przedłużać spotkania, by nie nadwyreżać uprzejmości rozmówcy. Zaznaczył, że już w tamtym czasie sympatia duchownego wobec Kościoła rzymskokatolickiego, do którego wkrótce później przeszedł, budziła niepokój i wątpliwości wśród jego zwolenników²⁰.

W 1841 roku Newman napisał ostatni z traktatów ruchu oksfordzkiego, znany jako *Traktat 90*²¹. Starał się w nim udowodnić, że istnieje tylko jeden Kościół powszechny, katolicki, a Kościół anglikański jest tak naprawdę częścią katolicyzmu. Ponadto zwracał uwagę, że słynne anglikańskie *Credo*, czyli 39 artykułów z 1563 roku²², nie jest sprzeczne z dogmatami Kościoła rzymskiego. Za swoje prokatolickie poglądy Newman został potępiony i odrzucony przez środowisko uniwersyteckie Oksfordu. Oskarżano go o papieską herezję w łonie anglikanizmu. Zrezygnował z kariery uniwersyteckiej oraz z posady pastora w St. Mary the Virgin. Wybrał życie w swoistej pustelni we wspomnianym wyżej Littlemore²³. Jako świecki członek Kościoła anglikańskiego z kilkoma towarzyszami utworzył swoistą wspólnotę klasztorną. Mężczyźni uczęszczali na nabożeństwa do kościoła niegdyś wybudowanego przez Newmana, odmawiali brewiarz, poświęcali się pracy naukowej²⁴.

Analizując okoliczności konwersji tego przedstawiciela ruchu oksfordzkiego na katolicyzm, Murawjow wyrażał zdziwienie faktem, że jako duchowny zgodził się on na ponowne przyjęcie chrztu. Zwracał uwagę, iż Kościół powszechny zawsze uznawał za ważny każdy chrzest udzielony w imię Trójcy Świętej. Dlatego tę sytuację odbierał jako przejaw lekceważenia przyjętych zasad i świadectwo postawy nietolerancji ze strony Rzymu. Rosyjski teolog uważał, że w Kościele zachodnim nastąpiło odejście od porządku ustanowionego na soborach powszechnych²⁵. Nie odnotował, że w przypadku Newmana zastosowano tzw. chrzest warunkowy (*sub conditione*), polegający na rozszerzeniu formuły chrzcielnej: „Jeśli jeszcze nie jesteś

---

²⁰ „9 października 1845 roku poprosił księdza Dominica da Barberi (który zatrzymał się na noc w Littlemore), aby ten przyjął go do Kościoła rzymskiego” (P. Musiewicz, *Ruch...*, op. cit., s. 251).

²¹ Zob. *ibidem.*, ss. 219–227.

²² Zob. *ibidem.*, ss. 48–51.

²³ Zob. J. Tomaszewski, *Ruch Oksfordzki ponad epokami. Przeczenie wiarygodności katolickiej od Newmana po Ratzingera*, „Christianitas” 2015, nr 60–61, ss. 206–207; P. R. Surowiec, *Teologia Johna Henry’ego Newmana i jej ekumeniczne skutki*, „Collectana Theologica” 2023, nr 2, s. 110.

²⁴ Zob. P. Musiewicz, *Ruch...*, op. cit., s. 243.

²⁵ Zob. A. Муравьев, *Римские письма*, ч. II, Санкт-Петербург, Типография III отд. соб. Е.И.В. канцелярии, 1846, s. 387.

ochrzczony, to wtedy ja ciebie chrzczę...”. Taką frazę stosuje się wówczas, gdy brak pewności czy wszystkie wymogi ważnego chrztu zostały zachowane²⁶.

Po powrocie do Londynu Palmer przedstawił Murawjowa jeszcze dwóm innym przedstawicielom ruchu oksfordzkiego. Byli to: William Ewart Gladstone i James Robert Hope-Scott. Ten pierwszy był politykiem, sekretarzem stanu ds. polityki kolonialnej w rządzie Roberta Peela, autorem książki na temat relacji między rządem i Kościołem (D 195). Murawjow nazwał go zagorzałym zwolennikiem traktarianizmu. Druga z wymienionych osób to Hope, znany i zamożny prawnik, który przeznaczył znaczną darowiznę na utworzenie kolegium misyjnego. Murawjow zaznaczał, że istotny wpływ na jego sposób myślenia wywarła podróż do Włoch²⁷. Zarówno on, jak i Palmer, zdecydowanie opowiadali się w obronie Kościoła rzymskokatolickiego, reagując na krytyczne spostrzeżenia Murawjowa dotyczące dostrzeganych przez niego nieprawidłowości w Rzymie, w szczególności w funkcjonowaniu papieżstwa (D 195–196).

Pod względem genologicznym *List o Anglii* jest formą synkretyczną, łączącą elementy prozy epistolarnej²⁸, notatek z podróży oraz szkicu publicystyczno-religijnego. Ta ostatnia forma zdaje się dominować w wypowiedzi. Dla Murawjowa podróż do Wielkiej Brytanii nie była jedynie wyprawą o charakterze krajoznawczo-kulturowym. Chciał przyjrzeć się krajowi, który „zaczął zwracać się ku Prawosławiu”²⁹. Dlatego utwór zawiera przede wszystkim pogłębione refleksje o charakterze religijnym. Pisarz nawiązał kontakt nie tylko z przedstawicielami ruchu oksfordzkiego, odwiedził również prymasa Anglii, arcybiskupa Canterbury Williama Howleya. Podkreślił serdeczny charakter spotkania. Nie trwało ono jednak zbyt długo ze względu na problemy natury komunikacyjnej. Murawjow słabo znał angielski, a prymas z kolei niezbyt dobrze rozumiał po francusku. Hierarchę opisał jako czcigodnego starca. Pisarzowi trudno było jednak pogodzić się z tym, że dostojnik był żonaty. Stan małżeński biskupów postrzegał jako sprzeczny z zasadami kościelnymi (D 198). Dwa razy Murawjow wybrał się razem z Palmerem do biskupa Londynu, ale nie udało mu się go zastać. Hierarcha przysłał później do pisarza swojego zięcia

²⁶ Zob. S.C. Napiórkowski, *O ważności chrztu w niektórych Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich w Polsce*, „Collectanea Theologica” 1971, nr 41/3, ss. 41–43.

²⁷ W roku 1851 został przyjęty do Kościoła rzymskokatolickiego. Zob. *“One of the Best Men I Ever Knew”: Remembering James Hope-Scott*, 29.04.2023, <https://www.scottsassbotsford.com/news/one-of-the-best-men-i-ever-knew-remembering-james-hope-scott> [dostęp: 28.08.2024].

²⁸ Murawjow wiele swoich utworów określał mianem listów: *Письма о Богослужении Восточной католической Церкви* (1835), *Письма о спасении мира Сыном Божиим* (1839), *Римские письма* (1846), *Прибавления к „Римским письмам”* (1847), *Письма о магометанстве* (1848), *Письма с Востока в 1849–1850 годах* (1851). Były one adresowane do konkretnych osób, ale jednocześnie skierowane do szerokiego grona czytelników.

²⁹ Zob. А. Муравьев, *Знакомство с русскими поэтами*, op. cit., s. 31.

z przeprosinami. Rosjanin nie miał już jednak czasu, by odwiedzić tego dostojnika kościelnego. Być może do podróży do Wielkiej Brytanii i nawiązania kontaktów z duchowieństwem anglikańskim zachęcił autora *Listu o Anglii* jego duchowy przewodnik, czyli metropolita Filaret, aktywny uczestnik dialogu prawosławno-anglikańskiego. Murawjow był nie tylko pisarzem, ale i dyplomatą, dlatego nadawał się do tego zadania.

Spotkania poety z traktarianami w Londynie i Oksfordzie miały charakter prywatny, stanowią jednak ważną część historii związków prawosławno-anglikańskich w XIX wieku. *List o Anglii* to utwór istotny z punktu widzenia studiów nad dialogiem międzywyznaniowym, gdyż pokazuje recepcję ruchu oksfordzkiego z punktu widzenia osoby prawosławnej. Autor doceniał wysiłki członków ruchu oksfordzkiego, zmierzające do odnowy w duchu pierwotnego chrześcijaństwa oraz otwarcie na prawosławie, szczególnie w postawie Williama Palmera. Podkreślał szlachetność charakteru anglikańskiego diakona, ale nieprzychylnie oceniał jego konwersję. Ze względu na swoją niechęć do katolicyzmu rosyjski pisarz nie popierał postawy tych członków ruchu, którzy zdecydowali się na przejście do Kościoła rzymskokatolickiego. W podejściu rosyjskiego teologa brak nastawienia ekumenicznego, którego sam doświadczał w czasie swojego pobytu w Anglii ze strony przedstawicieli traktarianizmu, przede wszystkim Williama Palmera.

Literatura

- “*One of the Best Men I Ever Knew*”: *Remembering James Hope-Scott*, 29.04.2023, <https://www.scottsassbotsford.com/news/one-of-the-best-men-i-ever-knew-remembering-james-hope-scott> [dostęp: 28.08.2024].
- Kantyka P., *Anglikanizm i odrodzenie katolicyzmu na tle sytuacji religijnej w XIX-wiecznej Anglii*, „*Studia Europaea Gnesnensia*” 2016, nr 13, ss. 89–98.
- Kościółek A., *Andrzeja Murawjowa peregrynacje do kolebek chrześcijaństwa (Jeruzolima, Rzym, Kijów)*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2020, 334 ss.
- Musiewicz P., *Anglikański Oksford (XVI–XIX wiek): narodziny i upadek idei uniwersytetu konfesyjnego*, [w:] <https://www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=388> [dostęp: 21.09.2024].
- Musiewicz P., *Krótką historią ruchu oksfordzkiego (1833–1845): o kontrowersjach traktariańskich oraz ich kontekście politycznym i religijnym*, „*Politeja*” 2011, nr 15, ss. 505–534.

- Musiewicz P., *Ruch oksfordzki (1833–1845). Historia ruchu oksfordzkiego na tle nowożytnych relacji Państwo–Kościół w Anglii*, Kraków, WAM, 2015, 284 ss.
- Musiewicz P., *Ruch oksfordzki (1833–1845). Myśl polityczna przywódców ruchu oksfordzkiego*, Kraków, WAM, 2015, 291 ss.
- Napiórkowski S.C., *O ważności chrztu w niektórych Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich w Polsce*, „Collectanea Theologica” 1971, nr 41/3, ss. 41–59.
- Popińska-Pindych A., *Ekumeniczna misja Williama Palmera do Rosji w świetle jego „Uwag po odwiedzeniu Cerkwi Rosyjskiej w latach 1840–1841”*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2019, t. XV, ss. 241–262.
- Surowiec P.R., *Teologia Johna Henry’ego Newmana i jej ekumeniczne skutki*, „Collectanea Theologica” 2023, nr 2, ss. 105–137.
- Tomaszewski J., *Ruch Oksfordzki ponad epokami. Przeczucie wiarygodności katolickiej od Newmana po Ratzingera*, „Christianitas” 2015, nr 60–61, ss. 191–208.
- Лютко Е., *Святитель Филарет Московский и Англиканская Церковь (1810–1860-е гг.)*, „Филаретовский альманах” 2016, № 12, ss. 33–47.
- Муравьев А., *Знакомство с русскими поэтами*, Киев, Тип. И. и А. Давиденко, 1871, 35 ss.
- Муравьев А., *Письма о православии*, Киев, Тип. И. и А. Давиденко, 1871, 305 ss.
- Муравьев А., *Прибавления к „Римским письмам”*, Санкт-Петербург, Типография III отд. соб. Е.И.В. канцелярии, 1847, 201 ss.
- Муравьев А., *Римские письма*, ч. II, Санкт-Петербург, Типография III отд. соб. Е.И.В. канцелярии, 1846, 394 ss.
- Очканов С., *Визит англиканского богослова Уильяма Палмера в Россию и богословские беседы с русскими церковными деятелями в 1840–1841 годах*, „Вопросы теологии” 2023, t. 5, nr 2, ss. 302–313.
- Палмер У., *Записки о посещении Русской Церкви в 1841–1842 гг.*, „Филаретовский альманах” 2010, nr 6, ss. 98–114.
- Поляков Н., Михельсон О., *Развитие англикано-православного диалога в XIX в. в оценке зарубежной историографии*, „Bylye Gody” 2019, vol. 54, is. 4, ss. 1565–1575.
- Смирнова И., *Митрополит Филарет и англикано-православный диалог: к истории межконфессиональных связей*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2015, nr 6/2, ss. 27–39.
- Сухова Н., *У. Палмер в России*, „Филаретовский альманах” 2010, nr 6, ss. 92–97.

References

- “*One of the Best Men I Ever Knew*”: *Remembering James Hope-Scott*, 29.04.2023. Available at: <https://www.scottsabbotsford.com/news/one-of-the-best-men-i-ever-knew-remembering-james-hope-scott> [accessed: 8.08.2024].
- Kantyka P., *Anglikanizm i odrodzenie katolicyzmu na tle sytuacji religijnej w XIX-wiecznej Anglii* [Anglicanism and the Revival of Catholicism. Religious Situation in the 19th-Century England], “*Studia Europaea Gnesnensia*” 2016, no. 13, pp. 89–98.
- Kościołek A., *Andrzeja Murawjowa peregrynacje do kolebek chrześcijaństwa (Jeruzolima, Rzym, Kijów)* [The Peregrinations of Andrey Muravyov to Cradles of Christianity (Jerusalem, Rome, Kiev)], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, 334 pp.
- Ljut’ko E., *Svjatitel’ Filaret Moskovskij i Anglikanskaja Cerkov’ (1810–1860-e gg.)* [Saint Philaret of Moscow and the Anglican Church (1810s–1860s)], “*Filaretovskij al’manah*” [Filaret’s Almanac] 2016, no. 12, pp. 33–47.
- Murav’ev A., *Pis’ma o pravoslavii* [Letters on Orthodoxy], Kiev, Tip. I. i A. Davidenko, 1871, 305 pp.
- Murav’ev A., *Pribavlenija k „Rimskim pis’amam”* [Additions to the “Roman Letters”], Sankt-Peterburg, Tipografija III otd. sob. E.I.V. kanceljarii 1847, 201 pp.
- Murav’ev A., *Rimskie pis’ma* [The Roman Letters], Sankt-Peterburg, Tipografija III otd. sob. E.I.V. kanceljarii, 1846, p. 2, 394 pp.
- Murav’ev A., *Znakomstvo s russkimi poetami* [Acquaintance with Russian Poets], Kiev, Tip. I. i A. Davidenko, 1871, 35 pp.
- Musiewicz P., *Anglikański Oksford (XVI–XIX wiek): narodziny i upadek idei uniwersytetu konfesyjnego* [Anglican Oxford (16th–19th Century): The Birth and Decline of the Idea of the Confessional University]. Available at: <https://www.omp.org.pl/artykul.php?artykul=388> [accessed: 21.09.2024].
- Musiewicz P., *Krótką historia ruchu oksfordzkiego (1833–1845): o kontrowersjach traktariańskich oraz ich kontekście politycznym i religijnym* [A Brief History of the Oxford Movement (1833–1845). The Tractarian Controversy and Their Political and Religious Context], „*Politeja*” 2011, no. 15, pp. 505–534.
- Musiewicz P., *Ruch oksfordzki (1833–1845). Historia ruchu oksfordzkiego na tle nowożytnych relacji Państwo–Kościół w Anglii* [The Oxford Movement (1833–1845). History of the Oxford Movement and of Modern Church and State Relations in England], Kraków, WAM, 2015, 284 pp.
- Musiewicz P., *Ruch oksfordzki (1833–1845). Myśl polityczna przywódców ruchu oksfordzkiego* [The Oxford Movement (1833–1845). Political Thought of the Oxford Movement Leaders], Kraków, WAM, 2015, 291 pp.

- Napiórkowski S.C., *O ważności chrztu w niektórych Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich w Polsce* [The Importance of Baptism in Certain Churches and Christian Communities in Poland], "Collectanea Theologica" 1971, no. 41/3, pp. 41–59.
- Ochkanov C., *Vizit anglikanskogo bogoslova Uil'jama Palmera v Rossiju i bogoslovskie besedy s ruskimi cerkovnymi dejateljami v 1840–1841 godah* [The Visit of the Anglican Theologian William Palmer to Russia and Theological Conversations With Russian Church Leaders in 1840–1841], "Voprosy teologii" [Issues of Theology] 2023, vol. 5, no. 2, pp. 302–313.
- Palmer U., *Zapiski o poseshhenii Russkoj Cerkvi v 1841–1842 gg.* [Notes of a Visit to the Russian Church in 1841–1842"], "Filaretovsij al'manah" [Filaret's Almanac] 2010, no. 6, pp. 98–114.
- Poliakov N., Mihel'son O., *Razvitie anglikano-pravoslavnogo dialoga v XIX v. v ocenke zarubezhnoj istoriografii* [Development of the XIX Century Anglican–Orthodox Dialogue in the Foreign Historiography Evaluation], "Bylye Gody" 2019, vol. 54, is. 4, pp. 1565–1575.
- Popińska-Pindyć A., *Ekumeniczna misja Williama Palmera do Rosji w świetle jego "Uwag po odwiedzeniu Cerkwi Rosyjskiej w latach 1840–1841"* [William Palmer's Ecumenical Mission to Russia in the Light of His "Notes of a Visit to the Russian Church in the Years 1840–1841"], "Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU" [Slavonic Culture. Annual Review of the PAU Commission on the Culture of the Slavs] 2019, vol. XV, pp. 241–262.
- Smirnova I., *Mitropolit Filaret i anglikano-pravoslavnyj dialog: k istorii mezh-konfessional'nyh svyazej* [Metropolitan of Moscow Philaret (Drozdov) and the Anglican–Orthodox Interaction: From the History of the Interconfessional Connections], "Przeгляд Wschodnioeuropejski" [Scientific Journal of East European Research Centre] 2015, no. 6/2, pp. 27–39.
- Suhova N., *U. Palmer v Rossii* [Palmer in Russia], "Filaretovsij al'manah" [Filaret's Almanac] 2010, no. 6, pp. 92–97.
- Surowiec P.R., *Teologia Johna Henry'ego Newmana i jej ekumeniczne skutki* [The Theology of John Henry Newman and its Ecumenical Consequences], "Collectanea Theologica" 2023, no. 2, pp. 105–137.
- Tomaszewski J., *Ruch Oksfordzki ponad epokami. Przecucie wiarygodności katolickiej od Newmana po Ratzingera* [The Oxford Movement Across Eras: A Sense of the Credibility of Catholicism From Newman to Ratzinger], „Christianitas” 2015, no. 60–61, pp. 191–208.